

УДК: 581.6

Омурова Кенжекул Орозобековна
С.Нааматов атындагы Нарын мамлекеттик университети,
ага окутуучу, биол.илим.кандидаты
Омурова Кенжекул Орозобековна
Нарынский государственный университет им.С.Нааматова,
ст.преподаватель, канд.биол.наук
Omurova Kenzekul Orozobekovna
Naryn State University named after S.Naamatov
senior researcher, cand.biol. of sciences

**ИЧКИ ТЯНЬ-ШАНДАГЫ ӨСКӨН *PATRINIA INTERMEDIA* ROEM ET SCHULT
ДАРЫ ӨСҮМДҮГҮНҮН ТАБИГЫЙ КОРЛОРУН АНЫКТОО
(НАРЫН РАЙОНУНУН МИСАЛЫНДА)**

**ОПРЕДЕЛЕНИЕ ПРИРОДНЫХ ЗАПАСОВ ЛЕКАРСТВЕННОГО РАСТЕНИЯ
PATRINIA INTERMEDIA ROEM ET SCHULT, ПРОИЗРАСТАЮЩЕГО
ВО ВНУТРЕННЕМ ТЯНЬ-ШАНЕ (НА ПРИМЕРЕ НАРЫНСКОГО РАЙОНА)**

**DETERMINATION OF NATURAL RESERVES OF THE MEDICINAL PLANT
PATRINIA INTERMEDIA ROEM ET SCHULT, GROWING IN THE INNER TIEN SHAN
(USING THE EXAMPLE OF THE NARYN REGION)**

Аннотация. Бул макалада Кыргызстанда дары өсүмдүктөрдүн табигый шартта таралышы жана табигый кору башка өсүмдүктөр менен жамааташып өсүү шарттары боюнча илимий маалыматтар берилди. Өлкөдө айдоо жерлеринин аянттарынын көбөйгөдүгүнө жана адамдын чарбалык иштерди кенейтүүсүнө байланыштуу, ошол себептен жапайы өскөн дары өсүмдүктөрдүн азайуусуна алып келүүдө. Республикадагы дары өсүмдүктөрдүн табигый корунун бүгүнкү күндөгү абалы жана алар таралган жерлерди сарамжалдуу пайдалануу менен бирге кечиктирилгис коргоону талап кылууну сунушталат. Изилдөө учурунда өсүмдүктөрдүн табигый шартта таралуусу менен биргеликте *Patrinia intermedia* дары өсүмдүгүнүн ар кандай жашоо шартта өсөөрү аныкталып өсүмдүктөрдүн коомдошуктары боюнча тактоолор көрсөтүлдү.

Негизги сөздөр: ассоциациялар, ценопопуляция, фитоценология, формация, ксерофиттер, мезофиттер, хамофиттер, фанерофиттер, ксеротермика.

Аннотация. В данной статье представлены научные сведения о естественном распространении лекарственных растений в Кыргызстане и условиях их коллективного произрастания с другими растениями природного заповедника. В связи с увеличением пахотных земель в стране и расширением хозяйственной деятельности человека численность дикорастущих лекарственных растений сокращается. Рекомендуется требовать срочной охраны рационального использования природных ресурсов лекарственных растений в республике и территорий их распространения. В ходе исследований распространения растений в природных условиях установлено, что лекарственное растение *Patrinia intermedia* растет в разных условиях обитания, а также выявлены особенности растительных сообществ.

Ключевые слова: ассоциации, ценопопуляция, фитоценология, формация, ксерофиты, мезофиты, хамофиты, фанерофиты, ксеротермия.

Abstract. This article presents scientific information about the natural distribution of medicinal plants in Kyrgyzstan and the conditions of their collective growth with other plants of the natural reserve. Due to the increase in arable land in the country and the expansion of human economic activity, the number of wild medicinal plants is decreasing. It is recommended to require urgent protection along with the rational use of natural resources of medicinal plants in the republic and the rational use of the territories where they are distributed. In the course of research, together with the distribution of plants in natural conditions, it was established that the medicinal plant *Patrinia intermedia* grows in different habitats, and also showed details of plant communities.

Key words: associations, cenopopulation, phytocenology, formation, xerophytes, mesophytes, hamophytes, phanerophytes, xerothermy.

Кыргызстан Евразия континентиндеги географиялык алган орду менен өзгөчө биологиялык көп түрдүү чөйрөнү камтыйт. Ошону менен бирге Ички Тянь-Шандагы Нарын районунда орун алган кайталангыс табияты менен өзгөчөлөнгөн деңиз деңгээлинен 2500-3500м бийиктикке чейин Бөрүлү өрөөнүнүн жана коруктун аймагынын көпчүлүк бөлүгүн тоолуу аска зоолор түзгөндүктөн альпы алкагы менен

чектелет ошондуктан өсүмдүктүн түрлөрү өзгөрүп, физиологиялык процесстерине жараша мүнөздүү болгон петрофилдүү өсүмдүктөр да кездешет [1]. Бийик тоолуу Ички Тянь-Шандагы Нарын районунун катаал климаттык шартында: Каратал, Май-Күнгөй, Сай-Ачык, Бөрүлү аймактарында 168 түр гүлдүү өсүмдүктөр, 32 тукум, 71 уруулар аныкталды, изилдөөнүн жыйынтыгы 1 - таблицада келтирилди.

Таблица – 1. *Patrinia intermedia* Roem et Schult. дары өсүмдүктөрүнүн негизги тукумдары катышкан формациялары

№	Тукумдардын аталышы		уруулар	түрлөр
	кыргызча	латынча		
1	Дан өсүмдүктөр	<i>Poaceae</i>	7	16
2	Астра гүлдүүлөр	<i>Asteraceae</i>	6	14
3	Роза гүлдүүлөр	<i>Rosaceae</i>	5	6
4	Лютиктер	<i>Ranunculaceae</i>	3	6
5	Чанактуулар	<i>Fabaceae</i>	6	8
6	Чатыр гүлдүүлөр	<i>Apiceae</i>	3	5
7	Шакардуулар	<i>Chenopodiaceae</i>	4	6
8	Чакалайчандар	<i>Scrophulariaceae</i>	4	9
9	Өлөң чөптөр	<i>Cyperaceae</i>	3	9
10	Эрин гүлдүүлөр	<i>Labiatae</i>	3	9

11	Кымыздыктар	<i>Polygonaceae</i>	5	7
12	Кайчы гүлдүүлөр	<i>Brassicaceae</i>	4	7
13	Калган уруулар	18	18	32
	Баардыгы:		71	134

Систематикалык изилдеп тактоо менен өсүмдүктөрдүн жашоо формалары бийик тоолуу аймакта, орто тоо кыркаларында изилденип, объектилердин түрдүк курамында көп жылдык өсүмдүктөрдүн саны

– 80, бир - эки жылдык өсүмдүктөр – 29 түрдү түзөөрү белгиленди. Ал эми бадалдардан – 10 жана жарым бадалчалар – 2, дарак өсүмдүктөрү – 1, ошондой эле лианалардан – 1, мите өсүмдүктөрдөн – 1 дана бар экендиги тастыкталды (1-сүрөт).

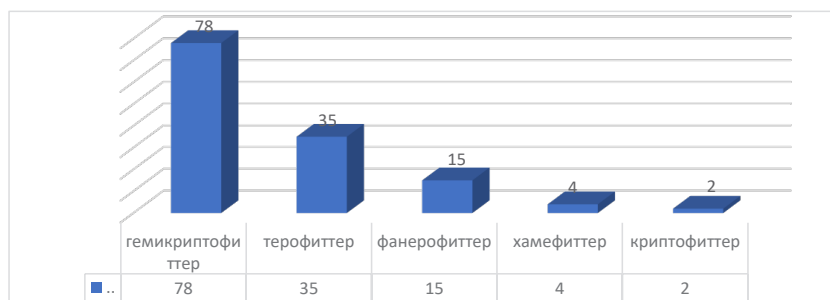
1-сүрөт. *Patrinia intermedia* Roem et Schult, дары өсүмдүгү

катышкан тиричилик формасынын ценопопуляциялык түрлөрү

Диаграммада көрүнүп тургандай көп жылдык чөп өсүмдүктөрү басымдуу таралган. Өсүмдүктөрдүн түрлөрүн жылдын жагымсыз мезгилинде (кыштап) чыгууда тактоодо бүчүр жана өркүндөрүнүн жайгашуусу Раункиердин ыкмасын колдонуу менен экологиялык топтору аныкталды.

Негизги өсүмдүктөрдүн түрлөрүнүн составдарында шалбалуу-талаа жана талаа ал-

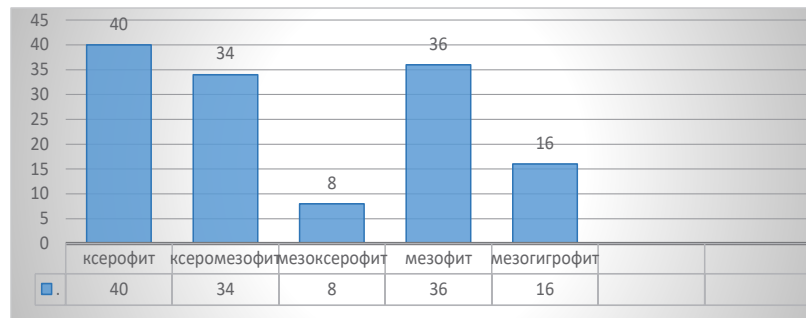
кактуулугундагы флоранын голарктикалык составы гемикриптофиттер – 78, терофиттер – 35 жана фанерофиттер – 15 ин бадалчалар түздү. Хамефиттердин катышуусунда – 4 жана криптофиттер – 2 б. а. изилдөөдөгү флоранын ксеротермикалык шартында жогорку көрсөткүчтөр менен аныкталды (2-сүрөт).

2-сүрөт. *Patrinia intermedia* Roem et Schult дары өсүмдүгү

катышкан биологиялык спектринин ценопопуляциясы

Флоралык көрсөткүчтөрдө шалбаалуу-талаа жана талаа алкактуулугундагы **ар кандай түрлөрдүн нымдуулугуна жараша изилдөөлөрдүн жыйынтыгы: ксерофиттер, ксеромезофиттер, мезофиттер мезоксерофиттер жана мезогигрофиттер аныкталган.** Себеби башка көрсөткүчтөргө караганда нымдуулугу жетишпеген деңгээлде көрсөтө алды, ал эми ксерофиттер кургакчыл жердеги өсүмдүктөр – 40, ксеромезофиттер – 34, мезоксерофиттер – 8, мезофиттер нымдуулук жетишкен жерлерде өскөндөр – 36, мезогигрофиттер – 16 (3-сүрөт).

3-сүрөт. *Patrinia intermedia* Roem et Schult дары өсүмдүктөрү катышкан ценопопуляциялык түрлөрүнүн нымдуулугуна жараша экологиялык топтору

Орто патриния - *Patrinia intermedia* дары өсүмдүгү боюнча Каратал, Май-Күнгөй, Сай-Ачык, Бөрүлү тоо этектери боюнча изилдөөлөр жүргүзүлдү.

Патриния кыздын аты сыяктуу кооз аты менен бул өсүмдүк, кандайдыр бир кооз көрүнүшүн жана пайдалуу касиеттерин өзүнө сактайт. Бийиктиги 50-80 см чейин узун жана ичкерээк өсөт, тамыры бекем узунураак келет [2]. Жазыла элек тулку бойдун өсүшүнө карата жумшак чачы менен жаап жашыл жалбырак түшүп башташат жана жогору жагы таажы сыяктуу сары гүлдөргө таандык. С. М. Боркошева (2014), А. А. Акималиев (2013) изилдөөлөрүнө таянсак Ак-Талаа районунун Ак-Жар, Кара-Бүргөн аймактарындагы орто патриния даары өсүмдүгүнүн кеңири таралганын жана сырьелук корлорун изилдешип салыштырмалуу түрдө Кубаакы жана Боом капчыгайларындагы таралуусун жана сырьелук корлорун аныкташкан [3]. Мындан тышкары КММАнын окумуштуулары профессор Кадыралиев Т. К. жана Раимбеков Ж. К. «Патринин» сиропуна чычкандарга изилдөөлөрүн жүргүзүп көрүшкөн. Эксперименттин динамикалык көрсөткүчү 2 группага бөлүнүп 30 күн жүргүзүлгөн (n=30).

Изилдөөнүн жыйынтыгында «Патринин» сиропу фитопрепарат катары активдүүлүгүн көрсөтүп токсиндик көрсөткүчүн берген эмес. Ошол себептен фармакологияга колдонуу сунуштарын беришкен [4].

Орто патриния (*Patrinia intermedia* Roem et Schult.) катышкан ассоциациялары. Таралышы: Караталда, Май-Күнгөйдө, Сай-Ачыкта жана Бөрүлү аймактарында кездешет. *Patrinia intermedia* Roem et Schult. дары өсүмдүгүнүн табигый корлорун аныктоодо 4 ценопопуляциялык түрлөргө ээ болду:

1. Ар түрдүү ассоциациялуу - орто патриния (ass.: *Patrinia intermedia* + *Artemisia dracunculus* + *Artemisia rutifolia*)
2. Астрагалдуу - туландуу - орто патриния (ass.: *Patrinia intermedia* + *Stepa orientalis* + *Astragalus petraeus*)
3. Түбү бош арпакандуу - жебелгелүү - орто патриния (ass.: *Patrinia intermedia* + *Clematis songorisa* + *Bromus tectorum*)
4. Бетегелүү - аскалык кара кыздуу - орто патриния (ass.: *Patrinia intermedia* + *Lappula rupestris* + *Festuca sulcata*)

Таблица 2. Ички Тянь-Шандагы Нарын районунун түрдүү коомдоштугундагы *Patrinia intermedia* Roem et Schult чийки корлору (жердин астыңкы бөлүгү), (сырьенун кургак салмагы кг/га менен)

№	Жайгашкан жери жана өсүмдүктөрдүн коомдоштуктары	Жалпы аянты, га.	Түшүмдүүлүгү, кг/га.	Эксплуатациялык кору, кг.	Жылдык жыйноо өлчөмү, кг.
1.	<i>Patrinia intermedia</i> Roem et Schult. + <i>Artemisia dracunculus</i> + <i>Artemisia rutifolia</i> Каратал капчыгайы	14,5	341,2±0,32	4947,4	824,5
2.	<i>Patrinia intermedia</i> Roem et Schult. + <i>Stepa orientalis</i> + <i>Astragalus petraeus</i> Май-Күнгөй жылгасы.	11,2	386,4±0,34	4327,6	721,2
3.	<i>Patrinia intermedia</i> Roem et Schult. + <i>Bromus tectorum</i> + <i>Clematis songorisa</i> Сай-Ачык жылгасы	10,5	405,7±0,40	4259,8	709,9
4.	<i>Patrinia intermedia</i> Roem et Schult. + <i>Festuca sulcata</i> + <i>Lappula rupestris</i> Бөрүлү капчыгайы	9,5	412,4±0,37	3917,8	652,9

Адабияттар

1. *Бабаш, Т. А.* Количественное определение агликона суммы потринозидов в корнях *Patrinia intermedia* [Текст] / Т. А. Бабаш, М. Е. Перельсон // Химия природной соединений: сб. науч. тр. – М., 1982. – № 5. – С. 621-624.
2. *Бажецкая, А. А.* Полезные растения Киргизии [Текст] / А. А. Бажецкая, Г. Ш. Алымбаева. – Фрунзе: Кыргызстан, 1983. – Вып. 1. – 124 с.
3. Сырьевые запасы *Patrinia intermedia* Roem et Schul.Т в урочище Кара-Бурген Ак-Талинского района [Текст] / С. М. Боркошова, Н. Р. Бурканов, А. А. Акималиев, Б. М. Дженбаев // Изв. Нац. АН Кырг. Респ. – Бишкек, 2013. – № 2. – С. 68-70.
4. Эколого-фиоценотическая характеристика *Patrinia intermedia* Roem et Schult по некоторым районам Кыргызстана [Текст] / С. М. Боркошова, Н. Р. Бурканов, А. А. Акималиев [и др.]. // Изв. Нац. АН Кырг. Респ. – Бишкек, 2017. – С. 55-64.